

**ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ
ЕКОЛОГІЧНОГО АУДИТУ В УКРАЇНІ**

У статті розглянуто поняття екологічного аудиту як інструменту екологічного менеджменту та функції управління у сфері охорони довкілля, стадії його проведення, проблеми впровадження та перспективи.

Ключові слова: екологічний аудит, стандарти.

В статье рассмотрено понятие экологического аудита как инструмента экологического менеджмента и функции управления в сфере охраны окружающей среды, стадии его проведения, проблемы внедрения и перспективы.

Ключевые слова: экологический аудит, стандарты.

The article is dedicated to the ecological audit as instrument of the ecological management and function of the environmental protection management, the stages of ecological audit conducting, the problems of it implementation and perspectives.

Key words: ecological audit, standards.

Постановка проблеми. В умовах розвитку та становлення ринкових відносин в Україні все більшого поширення набувають проблеми, пов'язані з негативним впливом на навколишнє середовище. Нова економічна парадигма характеризується необхідністю впровадження нових еколого - економічних категорій, зокрема екологічного аудиту, а також перегляду ролі старих економічних інструментів економічної політики. Для ефективного вирішення цієї проблеми на практиці потрібно впроваджувати нові інструменти природоохоронного регулювання. У ринкових умовах одним із таких інструментів є екологічний аудит, який може істотно вплинути на екологічну ситуацію, в першу чергу, на рівні окремих промислових підприємств, виробничих комплексів і територій. У 70-х роках екологічний аудит розвинувся в таких країнах як США, Канада, Німеччина, Великобританія, країнах ЄС в 90-х роках – в Росії [3]. Протягом останніх десяти років в цих країнах розроблені концепції екологічного аудиту, прийняті національні стандарти і нормативно-правові акти в цій галузі. Основні принципи та положення екологічного аудиту реалізовані в постанові Європейського Союзу з екологічного менеджменту та екологічного аудиту прийнятих у 1993 році. З 1996 року у світі діють міжнародні стандарти ISO 14000, у яких зазначено принципи та процедури екологічного аудиту. На сьогоднішній день, вони поширені і в Україні і являють собою екологічну реконструкцію всієї господарської діяльності. Саме застосування стандартів ISO 14000 дасть змогу підприємствам України забезпечити власну конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках. Проте, на жаль, ні приєднання до Ради Європи, ні підписання міжнародних конвенцій з охорони навколишнього середовища не призвели до підвищення конкурентного статусу України. На сьогоднішній день, широке розповсюдження

екологічного аудиту за кордоном викликано двома причинами: екологічні показники стають визначальним фактором конкурентної боротьби та підвищуються економічні та адміністративні санкції за порушення вимог у сфері охорони навколишнього середовища. В Україні впровадження екологічного аудиту знаходиться у стадії формування і від того, наскільки успішним буде цей процес, залежить ефективність функціонування економіки України. Стримуючим фактором сьогодні є нерозвиненість правової бази в сфері екологічного аудиту та запозичення зарубіжного досвіду не адаптованого під українські реалії. Отже, важливою ланкою у формуванні природоохоронної стратегії і державної політики в галузі охорони навколишнього середовища є адекватна оцінка існуючого екологічного стану на всіх рівнях – від окремого підприємства до країни в цілому. Дати таку оцінку можна за допомогою екологічного аудиту. В Україні це поняття відносно нове, але у світовій практиці екологічний аудит дуже поширений і довгий час успішно застосовується.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню зазначених проблем присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема В. Борисова, Т. Галушкіна, А. Гетьман, В. Крутякова, Л. Максимова, Є. Мішеніна, У Федунік та інших. Незважаючи на значні доробки в теоретичній базі досліджень, у даній сфері залишається багато нерозв'язаних проблем. Однією з найактуальніших є визначення проблем та перспектив впровадження екологічного аудиту на підприємствах України в сучасних умовах функціонування економіки.

Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження та аналіз проблем з якими стикаються українські підприємства при впровадженні екологічного аудиту у практику діяльності, визначення етапів впровадження екологічного аудиту та розробка практичних рекомендацій щодо перспектив його розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективне приєднання до світової спільноти економіки України залежить від вирішення багатьох проблем, однією з яких є проблема впровадження екологічного аудиту. Екологічне аудитування, яке успішно застосовується як вид економічної діяльності в розвинених країнах, в Україні проходить етап становлення. Важливою ланкою у формуванні природоохоронної стратегії і державної політики в галузі охорони навколишнього середовища є адекватна оцінка існуючого екологічного стану на всіх рівнях – від окремого підприємства до країни в цілому. Дати таку оцінку можна за допомогою екологічного аудиту. В Україні це поняття відносно нове, але у світовій практиці екологічний аудит дуже поширений і довгий час успішно застосовується. До середини 80-х років XX ст. екологічний аудит сформувався як метод внутрішнього адміністративного управління для посилення контролю за екологічними аспектами діяльності підприємства. Такий напрям екологічного аудиту було введено Міжнародною торговою палатою і включав також оцінку відповідності стратегії діяльності компаній нормам екологічного

законодавства. Екологічний аудит почав широко застосовуватись у промислово розвинутих країнах – Канаді, Великобританії, Нідерландах, США, Швеції, країнах ЄС та Східної Європи. Першими, хто розробив власні програми екоаудиту, були компанії US Steel, Allied Chemical та Occidental Petroleum [1]. Активна роль у розвитку і впровадженні процедури екологічного аудиту належить Deutsche Bank AG, який є одним із законодавців у сфері фінансових аудиторських послуг. Зараз в екологічному аудиті беруть участь багато міжнародних організацій. Наприклад, в Європейському банку реконструкції і розвитку (ЄБРР) створено спеціальний підрозділ з оцінки об'єктів на стадії експлуатації. Екологічний аудит виділився в окремий вид аудиту при купівлі чи передачі нерухомого майна і проводиться практично при всіх операціях купівлі-продажу нерухомості (Real Estate Assessment, Property Transfer Audit). Широке поширення отримав спеціалізований екологічний аудит (з проблеми мінімізації відходів, оцінки безпечності продуктів, що випускаються, контролю забруднення конкретних природних середовищ). До кінця 1990 р. XX ст. комерційні банки у промислово розвинутих країнах стали використовувати екологічний аудит з метою мінімізації ризиків неплатежів за позиками. Вказані ризики зумовлені незадовільною організацією діяльності у сфері охорони довкілля підприємствами-позичальниками. Впродовж останніх років екологічний аудит застосовується міжнародними банками розвитку як інструмент управління навколишнім середовищем. [4].

Таким чином, екологічний аудит є функцією управління в галузі охорони довкілля, яка є похідною від екологічного контролю. Він не підміняє державний, самоврядний чи громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, що ведеться спеціально уповноваженими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування. Його відмінність від екологічного контролю насамперед полягає в тому, що екологічний аудит є видом професійної підприємницької діяльності. Якщо правовим наслідком здійснення екологічного контролю є прийняття управлінських та інших рішень (зокрема, заборона екологічно некоректної діяльності, притягнення до відповідальності порушників, відкриття фінансування певної діяльності тощо), то екологічний аудит відіграє допоміжну роль при прийнятті рішень, причому не лише органами виконавчої влади чи місцевого самоврядування, а й юридичними чи фізичними особами, в першу чергу — суб'єктами господарювання, які замовляють екологічний аудит. Якщо результати екологічного контролю (так само, як і екологічної експертизи) переважно мають бути відкритими для громадськості, то висновки екологічного аудиту є власністю його замовника, який і визначає режим такої інформації (за загальним правилом вона є конфіденційною).

У сучасній літературі можна зустріти багато визначень терміну «екологічний аудит». На наш погляд, найповнішим є наступне – «екологічний аудити – це документально оформлений системний незалежний

процес оцінювання об'єкта для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, систем управління навколишнім природним середовищем та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту» [2]. Відповідні критерії встановлюються замовником екологічного аудиту в договорі на його проведення. Екологічному аудиту можуть підлягати підприємства, установи та організації, їх філії, представництва чи об'єднання, цілісні майнові комплекси, інші господарські об'єкти, їх окремі підрозділи, виробництва чи види діяльності; системи управління навколишнім природним середовищем; інші об'єкти, передбачені законом. Організація і здійснення еколого - аудиторської діяльності регулюються частинами 2, 3 ст. 49 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», Законом України «Про екологічний аудит» (2004), законодавчими актами, що регулюють види діяльності і сфери, в яких здійснюється обов'язковий екологічний аудит (зокрема приватизацію). Низку процедурних документів стосовно сертифікації екологічних аудиторів, ведення Реєстру екологічних аудиторів та юридичних осіб, які мають право на здійснення екологічного аудиту, затверджено наказами Міністерства охорони навколишнього природного середовища. Екологічний аудит систем управління якістю довкілля регулюється також міжнародними стандартами. З 1 січня 1998 р. в Україні, зокрема, адаптовані такі міжнародні стандарти: ДСТУ ISO 14010-97 «Настанови щодо здійснення екологічного аудиту. Загальні принципи», ДСТУ ISO 14011-97 «Настанови щодо здійснення екологічного аудиту. Процедури аудиту. Аудит систем управління навколишнім середовищем», ДСТУ ISO 14012-97 «Настанови щодо здійснення екологічного аудиту. Кваліфікаційні вимоги до аудиторів з екології». На зміну цим стандартам згодом прийшов єдиний стандарт ДСТУ ISO — 19011:2003 «Настанови щодо здійснення аудитів систем управління якістю і (або) екологічного управління». Право на проведення екологічного аудиту в Україні мають екологічні аудитори, сертифіковані відповідно до вимог законодавства України. Такими вимогами є: а) відповідна вища освіта; б) досвід роботи у сфері охорони навколишнього природного середовища або суміжних сферах не менше чотирьох років підряд; в) отримання в установленому порядку сертифіката на право здійснення відповідної діяльності, який видається терміном на 3 роки. На жаль, законодавство не містить переліку спеціальностей, опанувавши які особа може претендувати на отримання сертифіката екологічного аудитора, відаючи вирішення цього питання на розсуд Міністерства охорони навколишнього природного середовища України, що не сприяє об'єктивному вирішенню справи. Є й ряд інших питань, що потребують свого вирішення, зокрема: що можна вважати «суміжною» щодо охорони навколишнього природного середовища сферою та інші. Для того щоб юридична особа могла претендувати на внесення до Реєстру екологічних аудиторів та юридичних осіб, які мають право на

здійснення екологічного аудиту, достатньо, по-перше, передбачити відповідний вид діяльності у своєму статуті, а по-друге, мати у штаті хоча б одного екологічного аудитора. Містить законодавство України й певні заборони на проведення екологічного аудиту. Вони поширюються на органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, осіб, яким законом заборонено здійснювати підприємницьку діяльність. Забороняється здійснювати екологічний аудит господарських об'єктів екологічним аудиторам, якщо вони мають акції цих об'єктів або в іншій формі мають безпосереднє відношення до них.

Закон України «Про екологічний аудит» розрізняє внутрішній та зовнішній; обов'язковий та добровільний екологічний аудит. **Внутрішній екологічний аудит** об'єкта проводиться на замовлення його власника чи органу управління для власних потреб. Внутрішній екологічний аудит підприємства

включає:

аналіз внутрішнього контролю керування виробничим процесом, оцінку слабких сторін і неполадок контрольного устаткування, облік ризику для навколишнього середовища обстежуваного об'єкта, збір доказів практичної ефективності внутрішнього екологічного контролю, оцінку зібраних матеріалів для визначення недоліків системи заходів, що перевіряється, по охороні навколишнього середовища, представлення звіту про результати екологічного аудиту. На основі висновків екологічного аудиту розробляється план дій, що уточнює сукупність коригувальних заходів. **Зовнішній екологічний аудит** проводиться на замовлення інших заінтересованих суб'єктів. Такими суб'єктами можуть бути, зокрема, потенційні покупці об'єкта, що приватизується або виставляється на продаж — для визначення реальної вартості об'єкта з урахуванням його екологічних характеристик.

Добровільний екологічний аудит здійснюється стосовно будь-яких об'єктів на замовлення як власника (органу управління) об'єкта, так і іншого зацікавленого суб'єкта. У другому випадку, тобто якщо екологічний аудит замовляється третьою стороною, Закон вимагає згоди керівника чи власника об'єкта на проведення на ньому екологічного аудиту. **Обов'язковий екологічний аудит** відповідно до ст. 12 Закону України «Про екологічний аудит» здійснюється на замовлення заінтересованих органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування щодо об'єктів або видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку, відповідно до Переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 27 липня 1995 р. № 554, у таких випадках: банкрутство; приватизація, передача або концесію об'єктів державної та комунальної власності; передача або придбання в державну чи комунальну власність; передача у довгострокову оренду об'єктів державної або комунальної власності; створення на основі об'єктів державної та комунальної власності спільних підприємств; екологічне страхування об'єктів; завершення дії угоди про розподіл продукції відповідно до закону; в інших випадках, передбачених законом. Станом на 1

липня 2007 р. Мінприроди України підготовлені зміни до Закону «Про екологічний аудит», якими, зокрема, пропонується суттєво розширити сферу обов'язкового екологічного аудиту. Незалежно від виду аудиту, основною метою при його проведенні є:

- контроль вірогідності наданої підприємством екологічної інформації;
- перевірка відповідності об'єкта екологічним вимогам;
- оцінка існуючої системи керування навколишнього середовища і здоров'я працівників;
- оцінка ризиків від регульованих і не регульованих впливів на середовище.

Основними об'єктами екологічного аудиту, згідно законодавства України, є наступні: сировина; продукти харчування, харчоблоки; технологічні процеси; продукція; викиди в атмосферу; стічні води; відходи; засоби індивідуального і колективного захисту; техніка безпеки; положення про політику Компанії в області охорони праці і навколишнього середовища; екологічний паспорт підприємства й ін.

Екологічний аудит повинний бути орієнтований на внутрішні індивідуальні потреби підприємства відповідно до його політики і встановлених цілями. Крім того, важливо чітко ідентифікувати мету і задачі діяльності підприємства, перш ніж визначити, який тип екологічного аудиту йому необхідний. Наприклад, офіційні природоохоронні органи установлюють визначений ступінь детальності проведення екологічного аудиту, тоді як рада директорів або керівництво підприємства, відповідно до власних задач і проведеною екологічною політикою, може зробити установку на проведення більш детального аудиту, у якому аналізуються всі аспекти організації керування і роботи підприємства на різних структурних рівнях. Екологічний аудит можна умовно підрозділити на кілька типів у залежності від цілей, однак вони не є взаємно виключають. Це означає, що протягом року можна провести кілька різних видів екологічного аудиту: аудит управлінської діяльності підприємства, енергозбереження, мінімізації відходів, нерухомості і т.д. При придбанні земельної нерухомості може виникнути необхідність у проведенні спеціальних досліджень з метою виявлення користувача останніх 50 років, якщо виникають підозри на забруднення навколишнього середовища. У сфері діяльності, зв'язаної з мінімізацією відходів, може знадобитися одночасне виконання аудиту і проведення досліджень щодо нових тенденцій і технологій, розроблених і впроваджених у Японії або Європі, що можуть бути адаптовані для виробничого процесу конкретного підприємства. Це може мати істотне значення для реорганізації управлінського апарата підприємства, наприклад в обов'язку персоналу, відповідального за дану діяльність, буде додатково включене проведення огляду й оцінки нової продукції і технологій, що з'являються на ринку, і розробка відповідних заходів для забезпечення їхнього впровадження в діяльність підприємства.

Загальний план проведення екологічного аудиту включає три стадії:

1. *Попередня стадія*, яка передбачає: планування сфери аудиту, підбір кадрів для проведення аудиту, аналіз особливостей галузі, залучення персоналу.

2. *Стадія аудиту*, на якій здійснюється: перевірка звітності підприємства, дослідження політики підприємства, аналіз напрямів менеджменту, вибіркоче опитування персоналу, технічне інспектування.

3. *Заключна стадія*, яка передбачає: оцінку результатів, підготовку звіту, розробку плану дій. У підсумковій частині аудиторського висновку утримується запис про підтвердження відповідності діючому екологічному законодавству екологічним нормативним актам, стандартам, сертифікатам, правилам, вимогам, постановам і розпорядженням державних і природоохоронних органів по забезпеченню екологічної безпеки. У випадку якщо суб'єктом -- Замовником у ході проведення перевірки не були усунуті істотні порушення природоохоронного законодавства, у підсумковій частині аудиторського висновку робиться запис про неможливість підтвердження відповідності діючому екологічному законодавству екологічним нормативним актам, стандартам, сертифікатам, правилам, вимогам, постановам і розпорядженням державних і природоохоронних органів по забезпеченню екологічної безпеки.

У практиці проведення екологічного аудиту в доречно виділити наступні особливості: підтримка екологічного аудиту та реагування на його результати з боку керівництва підприємства, галузі, спеціально уповноважених органів управління навколишнім середовищем; незалежність функцій екологічного аудиту щодо перевірки діяльності у загальній та екологічній системах управління; незалежність аудитора у формуванні команди; незалежність висновків екологічного аудиту; наявність процедур проведення аудиту, що гарантують його якість і конфіденційність тощо.

В Україні даний вид аудиту лише починає розвиватись. Базою для його впровадження і подальшого розвитку є ратифікація на державному рівні міжнародних стандартів екологічного менеджменту та аудиту серії ISO 14000 та прийняття Закону України «Про екологічний аудит».

Проведення екологічного аудиту на міжнародному рівні регулюється наступними документами:

- Постановою з екологічного менеджменту та аудиту (EMAS) для промислових підприємств, прийнятою у 1993 році Європейською Комісією для країн – членів ЄС. У 2001 році була розроблена нова версія, у якій вимоги до побудови системи екологічного менеджменту гармонізовані з вимогами ISO 14001.

- Міжнародними стандартами з екологічного менеджменту серії ISO 14001, зокрема настановами щодо здійснення аудиту (ISO 14010, 14011, 14012), прийнятими у 1997 році.

- Міжнародним стандартом ISO 19011 «Керівництво з аудиту систем управління якістю і /або систем управління навколишнім середовищем», прийнятим у 2002 році.

Отже, як свідчить зарубіжний досвід, екологічний аудит є інструментом системи екологічного менеджменту підприємства, перевагами впровадження якої є: розширення ринків збуту для екологічно чистих товарів; посилення екологізації виробничо – господарської діяльності підприємства та підвищення екологічної свідомості працівників; зменшення витрат на виробництво шляхом використання кращих технологій та підвищення еколого – економічної ефективності технологічного процесу; зменшення витрат на утилізацію відходів шляхом зменшення їх обсягів; зменшення витрат на сировинні та енергетичні ресурси шляхом ефективнішого їх використання; зниження ймовірності ризику судової тягби і виплати компенсації за заподіяну шкоду, а також екологічних платежів і штрафів; покращення іміджу підприємства тощо.

Слід зазначити, що офіційно впровадження стандартів ISO 14000 є добровільною процедурою, проте їх дотримання є важливим як для окремого підприємства, так і для держави в цілому. Впровадження зазначених стандартів у практику діяльності підприємства є підтвердженням приведення нормативно-правової бази України у відповідності до міжнародного законодавства. Також їх впровадження є основою екологічної безпеки нашої держави та здоров'я її населення. Впровадження стандартів ISO 14000 допоможе всім підприємствам-виробникам вирішувати екологічні проблеми комплексно, сприяючи поліпшенню екологічних показників. Вони будуть охоплювати всі аспекти діяльності підприємства у галузі охорони навколишнього середовища, у тому числі: питання екологічного аудиту, визначення екологічних показників, задоволення претензій споживачів тощо. Впровадження означених стандартів обумовлено необхідністю впровадження нових економічних та організаційно-управлінських методів управління якістю навколишнього середовища. На жаль, впровадження екологічного аудиту в Україні стримується недосконалістю, а подекуди – відсутністю законодавства. Тому першочерговими завданнями в напрямі розвитку екологічного аудиту в Україні є формування відповідної нормативно-правової бази, ведення реєстрів учасників, організація підготовки екологічних аудиторів, організація робіт щодо міжнародного визнання екоаудиторів України та інших країн.

Висновки. Екологічний аудит, будучи гнучким механізмом в умовах ринкової економіки, покликаний стати важливим інструментом реалізації конституційних прав громадян на безпечне довкілля та екологічну безпеку на рівні окремих підприємств, територій і держави в цілому. Суттєвий поштовх широкому розвитку еколого-аудиторської діяльності могло б надати методичне забезпечення відповідної сфери, що є новою для України. На сьогодні таке забезпечення практично відсутнє. Кілька наказів Міністерства екології та природних ресурсів України [5] певним чином охопили лише стадію організації екологічного аудиту – порядок складання кваліфікаційних іспитів і отримання сертифікатів, ведення Реєстру екологічних аудиторів та юридичних осіб, що мають право на здійснення

екологічного аудиту, але поки що залишається поза увагою сам процес здійснення екологічного аудиту. Немає затверджених тарифів еколого-аудиторської діяльності, що призводить до наявності перегинів як в один, так і в інший бік, у встановлені вартості еколого - аудиторських послуг. Таким чином, для подальшого розвитку екологічного аудиту в Україні нагальними для вирішення є питання подолання «прогалини» у нормативно-правовому забезпеченні функціонування такого аудиту. З цією метою, на нашу думку, доцільно активізувати роботу законодавчої та виконавчої гілок влади, залучивши до відповідних розробок вітчизняних екологічних аудиторів, які вже мають певний практичний досвід роботи у цій сфері, а також напрацювання передового світового досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Донец О. В. //Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки» Том 19 (58), [Текст] - № 2. - 2006 . - С. 178-187
2. Закон України «Про екологічний аудит» /Відомості Верховної Ради України, 2004, N 45, ст.500
3. Конкурентоспособность России в глобальном экономическом пространстве [Текст] / Доклад по материалам ученого совета Ин-та мировой экономики и международных отношений РАН, 22.11.2000 г. – М.: ИМЭМО РАН, 2001. – С.10-14
4. Купінець А., Харічков С, Екологічний чинник у нормативно-правовому регулюванні міжнародної торгівлі [Текст]// Економіка України. – 2005, №2. – С.77-79
5. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням: Підручник [Текст] / За заг. ред. д.е.н., проф.. Л.Г. Мельника та к.е.н., проф.. М. К. Шапочки. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005. – 758 с.